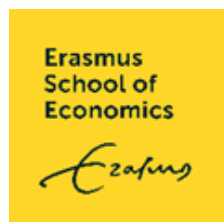

Economische dynamiek voor brede welvaart in de Zuid-Hollandse Delta: van kwetsbaar naar kansrijk

Essay

Prof. Dr. Martijn Burger, EHERO, EUR
Prof. Dr. Frank van Oort, Erasmus School of Economics, EUR
Dr. Walter Manshanden, NEO Observatory, Rotterdam

Rotterdam
2 juli 2026

Economische dynamiek voor brede welvaart in de Zuid-Hollandse Delta:
van kwetsbaar naar kansrijk

Essay op verzoek van de verenigde gemeenten Zuid-Hollandse Delta:
Goeree-Overflakkee, Hoeksche Waard, Nissewaard en Voorne aan Zee

Rotterdam
2 juli 2026

© NEO Observatory/Erasmus School of Economics/EHERO
Gebruik van informatie uit deze publicatie is op voorwaarde van bronvermelding toegestaan.

Inhoud

1	Introductie.....	4
2	Brede Welvaart in de Zuid-Hollandse Delta	6
3	Economische Dynamiek in de Zuid-Hollandse Delta.....	13
4	Conclusies en Aanbevelingen.....	21
	Bijlage 1: Interviews vier gemeenten van de Zuid-Hollandse Delta.....	24
	Bijlage 2: Pendelmatrix Zuid-Holland naar deelregio, x1000, 2019	31

1 Introductie

In twee ronden regiodeals werken de vier gemeenten in de Zuid-Hollandse Delta, een schakelgebied tussen het grootstedelijke Rijnmond en het landelijke Zeeland, al zes jaar samen met het bedrijfsleven aan projecten die de economische weerbaarheid vergroten. In de eerste ronde (2020-24) werden in een nauwe samenwerking tussen de gemeenten Goeree-Overflakkee, Hoeksche Waard, Nissewaard en Voorne aan Zee liefst 67 projecten uitgevoerd¹ op de thema's agrifood (17), duurzaamheid (13), landschap en toerisme (21) en opleiding en arbeidsmarkt (16). Aansprekende projecten die in hoog tempo werden ontwikkeld over regeneratieve landbouw, foodlabs, proeftuinen, robotisering van gewasbescherming, elektrische oogstmachines, clean energy hubs met een waterstofstation, bokashi als meststof, circulaire ambachtscentra, korte ketens, en campus ontwikkeling in Brielle, Middelharnis en Spijkenisse. De tweede ronde (2025-2028) gaat verder op de ingeslagen weg met als thema's economie, landschap, onderwijs en arbeidsmarkt, en samenwerking. Circulariteit, inclusief ondernemen, arbeidsmarkt toetreding van statushouders, biologische landbouw en talentbinding ("delta-dreamers") zijn eerste projecten in deze nog jonge tweede ronde. Er wordt ingeschat dat deze investeringen een flinke maatschappelijk-economische multiplier hebben.² Een sleutel tot publiek-private samenwerkingen is gevonden, maar bieden de projecten gezamenlijk genoeg slagkracht om grote opgaven het hoofd te bieden? Klimaatverandering, duurzaamheid, veiligheid, een toekomstbestendige landbouw, economische structuurveranderingen en transitie: ze komen in de delta allemaal harder binnen dan elders. Door structuurkenmerken van de bedrijvigheid (MKB-gedreven, uitdunning voorzieningen, landbouw), de bevolking (vergrijzing, ontgroening, voor een aanzienlijk deel mbo-opgeleid) en ligging (bereikbaarheid, banenconcentratie in het naburige havenindustriële complex, cruciale water- en bodemkwaliteit) kent de regio extra uitdagingen, bovenop algemeen geldende knelpunten in de arbeidsmarkt, woningmarkt en leefomgeving³. De brede welvaart ambities⁴ staan onder druk en de delta-paradox⁵ ligt op de loer. Welke visie is nodig om de lopende initiatieven en samenwerking structureel te maken, en kwetsbaarheid en kansrijkheid duurzaam te verbinden in de Zuid-Hollandse Delta? Daarover gaat dit essay.

Om tot een visie te komen is de leidraad in onze analyse brede welvaart. Dat is ook de rode draad in de Zuid-Hollandse⁶ en de Delta⁷ economische visie, en het is ook door de individuele gemeenten omarmt in

¹ [Projecten RegioZHD | Regio Zuid-Hollandse Delta](#).

² Beleidsdocument (2023). De Toekomst van de Zuid-Hollandse Delta (p.7): "De samenwerking in de Regio Deal bracht extra landelijke investeringen van 7,5 miljoen euro en extra miljoenen door andere partners waarmee een vliegwiel in werking is gezet. Het vliegwiel loopt op tot 25 miljoen euro aan publieke en private financiering".

³ Beleidsdocument (2024). Zuid-Hollandse Delta Next Step: Van Kwetsbaar naar Kansrijk.

⁴ Ibid. Als ambities worden genoemd: toonaangevend mbo, energieneutraliteit, gezonde volhoudende landbouw, vitale leefomgeving en mentaal versterkende recreatie.

⁵ Delta-regio's zijn ecologisch divers maar ook economische magneten, wat sterk met elkaar concurreert (inaugurale rede Frits Palmboom, TU Delft, 2014).

⁶ Provincie Zuid-Holland (2025). Agenda Brede Welvaart 2026-2030. Brede Welvaart als Denk- en Doekader voor Zuid-Holland. Den Haag.

⁷ Beleidsdocument (2024). Zuid-Hollandse Delta Next Step: Van Kwetsbaar naar Kansrijk.

hun eigen gemeentelijke omgevingsvisies.⁸ De projecten in de regiodeals dragen potentieel bij aan de brede welvaart van de regionale inwoners. Maar wat is brede welvaart precies, hoe staat de Zuid-Hollandse Delta hierin, en welke economische en demografische ontwikkelingen beïnvloeden deze positie? Hier gaat sectie 2 van dit essay op in. Brede welvaart gaat over de kwaliteit van leven, hier en nu, én over de vraag of die kwaliteit niet ten koste gaat van toekomstige generaties of van mensen elders. Brede welvaart is echter niet losgekoppeld van ‘enge’ welvaart: een belangrijk onderdeel van brede welvaart is en blijft verdienvermogen en werkgelegenheid, wat mensen in staat stelt bestaanszekerheid en inkomen op te bouwen. Door een toenemende druk op die economische invulling van welvaart (door veranderingen in wereldhandel, het streven naar strategische autonomie, veranderend werk door AI, en accelererende innovaties in veel sectoren en beroepen) worden afwegingen tussen brede welvaart dimensies economie, duurzaamheid en inclusie steeds complexer. Hoe moeten de onderdelen van brede welvaart worden gewaardeerd, en welke beleidsrichtingen voor economische dynamiek kunnen de brede welvaart van de regio versterken? Dit vergt ook een verdiepende interpretatie van het economische profiel van de Delta, waarbij innovatie, cross-overs tussen sectoren en netwerk posities in regionale en internationale handels- en kennisnetwerken van cruciaal belang zijn voor haar toekomstige verdienvermogen en welzijn. Deze thema’s maken geen onderdeel uit van inmiddels standaard brede welvaart metingen, en ook afruilen en mogelijke synergie tussen de drie brede welvaart dimensies worden nog nergens inzichtelijk gemaakt⁹. Sectie 3 gaat in op de economische profilering van de Delta en haar vier gemeenten, en besteedt expliciet aandacht aan de dynamiek in sectoren (structuurveranderingen), innovatie, en netwerkposities in handel, investeringen en kennis, gebruik makend van actueel kwantitatief onderzoek. Sectie 4 gaat vervolgens in op de conclusies van de analyses en de vertaling naar een economische visie voor de Delta. Er worden drie ontwikkelingsstrategieën geschetst hoe brede welvaart en economische structuurverandering in de Delta kunnen worden benaderd. In het gehele essay, maar in sectie 4 in het bijzonder, wordt gebruik gemaakt van inhoudelijke reflecties door de burgemeesters en beleidsambtenaren van de vier gemeenten en de Zuid-Hollandse Delta die naar voren kwamen in voor dit essay gehouden interviews.

⁸ Gemeente Hoeksche Waard (2025). Het Goede Leven in de Hoeksche Waard; Gemeente Nissewaard (2026). Omgevingsvisie: Goed Leven in Nissewaard; Gemeente Goeree-Overflakkee (2026). Omgevingsvisie; Gemeente Voorne aan Zee (2025). Speerpunten Economie 2025-2035; Gemeente Voorne aan Zee (2025). Omgevingsvisie 2040; Gemeente Voorne aan Zee (2024). Wonen, Welzijn, Zorgvisie 2024-2030; Unie van Waterschappen (2025). De Waterschappen en Brede Welvaart.

⁹ Zie wat wel gemonitord wordt voor de Zuid-Hollandse Delta in: Kroeze, J., Offenbergh, G., & Smulders, M. (2025). Regioprofiel Zuid-Hollandse Delta. *Regioprofiel op Basis van het Regiokompas Brede Welvaart*. Het Pon & Telos, Tilburg. Deze monitor is gedeeltelijk gebaseerd op openbare CBS-gegevens.

2 Brede Welvaart in de Zuid-Hollandse Delta

Het begrip brede welvaart kreeg bekendheid in Nederland sinds het OESO-rapport *Beyond GDP* van Amartya Sen, Joseph Stiglitz en Jean-Paul Fitoussi¹⁰. De kern van hun boodschap is dat welvaart niet goed kan worden begrepen als we alleen naar cijfers over verdienvermogen kijken. Ook andere aspecten, zoals het milieu en sociale samenhang, zijn essentieel. Daarmee omvat brede welvaart alles wat het leven van mensen daadwerkelijk bepaalt. Naast inkomen en economische groei spelen bijvoorbeeld gezondheid, veiligheid, onderwijs, milieu en sociale cohesie een belangrijke rol. Ook in Nederland groeit de aandacht voor deze bredere kijk op welvaart. De discussie gaat daarbij niet zozeer over óf inkomen en economische groei belangrijk zijn, maar over de vraag hoe we een goede balans vinden tussen materiële en niet-materiële aspecten van welvaart en hoe deze aspecten met elkaar samenhangen.¹¹

Traditioneel wordt economische groei vaak voorgesteld als een groter wordende taart, waarvan iedereen een groter stuk kan krijgen. Het idee is dat groei leidt tot meer mogelijkheden, meer welvaart en uiteindelijk tot een hogere kwaliteit van leven. Omdat er ook meer is te herverdelen, is iedereen potentieel beter af. Maar deze aanname staat steeds meer ter discussie. Hoewel economische groei het leven comfortabeler en gezonder kan maken, zien we in de praktijk dat de voordelen vaak gepaard gaan met nadelen, zoals toenemende ongelijkheid, stress, afnemende sociale samenhang en milieuschade.¹² Daarom is niet alleen de hoeveelheid economische groei van belang, maar vooral de kwaliteit ervan: hoe groei tot stand komt en hoe de opbrengsten worden verdeeld. Die gedachte is niet nieuw. Al in het Human Development Report van 1996 werd gewaarschuwd dat economische groei ook ongewenste vormen kan aannemen: zonder extra werkgelegenheid, vooral ten gunste van de rijken, ten koste van cultuur en sociale verbanden, ten koste van voorzieningen of met schade aan het milieu. In zulke gevallen draagt groei juist niet bij aan de algehele kwaliteit van leven.¹³ De implicatie voor beleid is duidelijk: niet alleen méér groei telt, maar vooral betere groei. Kwaliteit boven kwantiteit. Groei die bijdraagt aan een hogere *kwaliteit van leven* en daarmee aan een duurzame, gezonde en inclusieve samenleving in de Zuid-Hollandse Delta.

In de regiodeals kiest de regio voor speerpunten voor projecten, in de eerste en tweede ronde net iets anders maar wel gericht op haar sterktes en brede welvaart. Tegelijkertijd kent de regio, net als de rest van Nederland, een krappe arbeidsmarkt en legt economische groei druk op de kwaliteit van de leefomgeving. Juist in de Zuid-Hollandse Delta speelt dit sterk, doordat natuur, water, bebouwde omgeving en bedrijvigheid hier voortdurend samenkomen. Zoals in de regiodeal wordt gesteld: “De uitdaging is om economische groei, duurzaamheid en ecologie hand in hand te laten gaan en daarmee de regio een

¹⁰ Stiglitz, J.E., Sen, A., Fitoussi, J.-P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris.

¹¹ Burger, M.J., Sarracino, F. & Van Oort, F. (2026) Competitiveness and Well-Being: Towards an Integrated Framework for European Regional Policy. Mimeo.

¹² Sarracino, F. (2019). When Does Economic Growth Improve Well-Being?. In: The Economics of Happiness: How the Easterlin Paradox Transformed our Understanding of Well-Being and Progress (pp. 355-370). Cham: Springer International Publishing.

¹³ Ravallion, M. (1997). Good and Bad Growth: The Human Development Reports. *World Development*, 25(5): 631-638.

kwakeitsimpuls te geven. Het versterken van innovatie op dit vlak is hiervoor de sleutel.” De algemene ambitie van de regio is dan ook om de brede welvaart te versterken, met behoud van bestaande sterktes en voorzieningen.

Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gaat brede welvaart over de kwaliteit van leven in het hier en nu, én over de vraag in hoeverre deze ten koste gaat van de welvaart van toekomstige generaties of van mensen elders. Brede welvaart kijkt daarmee naar drie groepen: mensen die nu in Nederland wonen (‘hier en nu’), toekomstige generaties (‘later’) en mensen in andere gebieden en landen (‘elders’). Naast economische welvaart omvat het ook andere belangrijke dimensies van kwaliteit van leven, zoals gezondheid, mobiliteit, sociale cohesie, natuur en het voorzieningenniveau.¹⁴ In de praktijk wordt het begrip brede welvaart in gemeentelijke discussies echter op uiteenlopende manieren gebruikt. Daardoor dreigt het een containerbegrip te worden: alles valt eronder, de breedste definitie “alles wat mensen waarderen” sluit weinig uit, maar het is niet altijd duidelijk hoe keuzes gemaakt moeten worden. In theorie zou brede welvaart juist moeten helpen om beleidsterreinen met elkaar te verbinden, afwegingen expliciet te maken en tot weloverwogen besluiten te komen. Vaak verzanden discussies echter in het selectief uitlichten van indicatoren of in een eenzijdige focus op dashboards, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar dimensies die relatief laag scoren of binnen het beleidsdomein van de betreffende beleidsmaker vallen. De dilemma’s van brede welvaart¹⁵ laten zich hier gelden: het is per persoon in verschillende fasen van het leven verschillend wat daadwerkelijk meer gewaardeerd wordt, en hoewel de gezondheid en veiligheid situatie in de grootste steden als Rotterdam en Nissewaard te wensen overlaat (en iedere verbetering waardevol is), blijken zich in die steden vooral mensen uit te sorteren die de toegang tot werk hoog waarderen en gezondheid en veiligheid risico’s voor lief nemen. Een met waardering gewogen brede welvaartskaart laat dan ook relatief hoge scores zien in alle stedelijke gebieden in Zuid-Holland¹⁶. Daarnaast ontbreekt in veel brede welvaart-benaderingen inzicht in het relatieve belang van verschillende dimensies¹⁷. Domeinen zoals economie, gezondheid, onderwijs en mobiliteit worden vaak naast elkaar gepresenteerd, zonder dat duidelijk wordt hoe ze zich tot elkaar verhouden of welke afruilen er spelen. In combinatie met het ontbreken van een overkoepelende uitkomstmaat (een zogenoemde headline-indicator) vergroot dit het risico op selectief gebruik van indicatoren in beleid en politiek¹⁸.

Een scherpere duiding van het begrip brede welvaart kan helpen om dit te verbeteren. Een eerste belangrijk onderscheid is dat tussen de condities van een goed leven en de uitkomsten van een goed leven. In veel beleidsdiscussies loopt dit door elkaar. Het beoordelen van alleen de condities, zoals inkomen,

¹⁴<https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals-2023/brede-welvaart>

¹⁵ Van Oort, F. (2026). Economische Structuurverandering en Brede Welvaart in Rotterdam. Hoofdstuk 8 in: J. Beek & M. van Kooij (eds.), Een Stad in Tussentijd. Rotterdam: Kenniswerkplaats Stedelijke Arbeidsmarkten, pp. 126-139.

¹⁶ Thissen, M. & J. Content (2022). Brede Welvaart in Nederlandse Gemeenten: Het Belang van Regionale Samenhang”. Den Haag: PBL.

¹⁷ Barrington-Leigh, C., & Escande, A. (2018). Measuring Progress and Well-Being: A Comparative Review of Indicators. *Social Indicators Research*, 135(3), 893-925.

¹⁸ Burger, M. J., Courchesne, S., Greyling, T., O’Connor, K. J., Rossouw, S., Sarracino, F., & Veenhoven, R. (2026). Using Subjective Well-Being as a Headline Indicator in Dashboards to Track Human Progress. *Applied Research in Quality of Life*, 1-27.

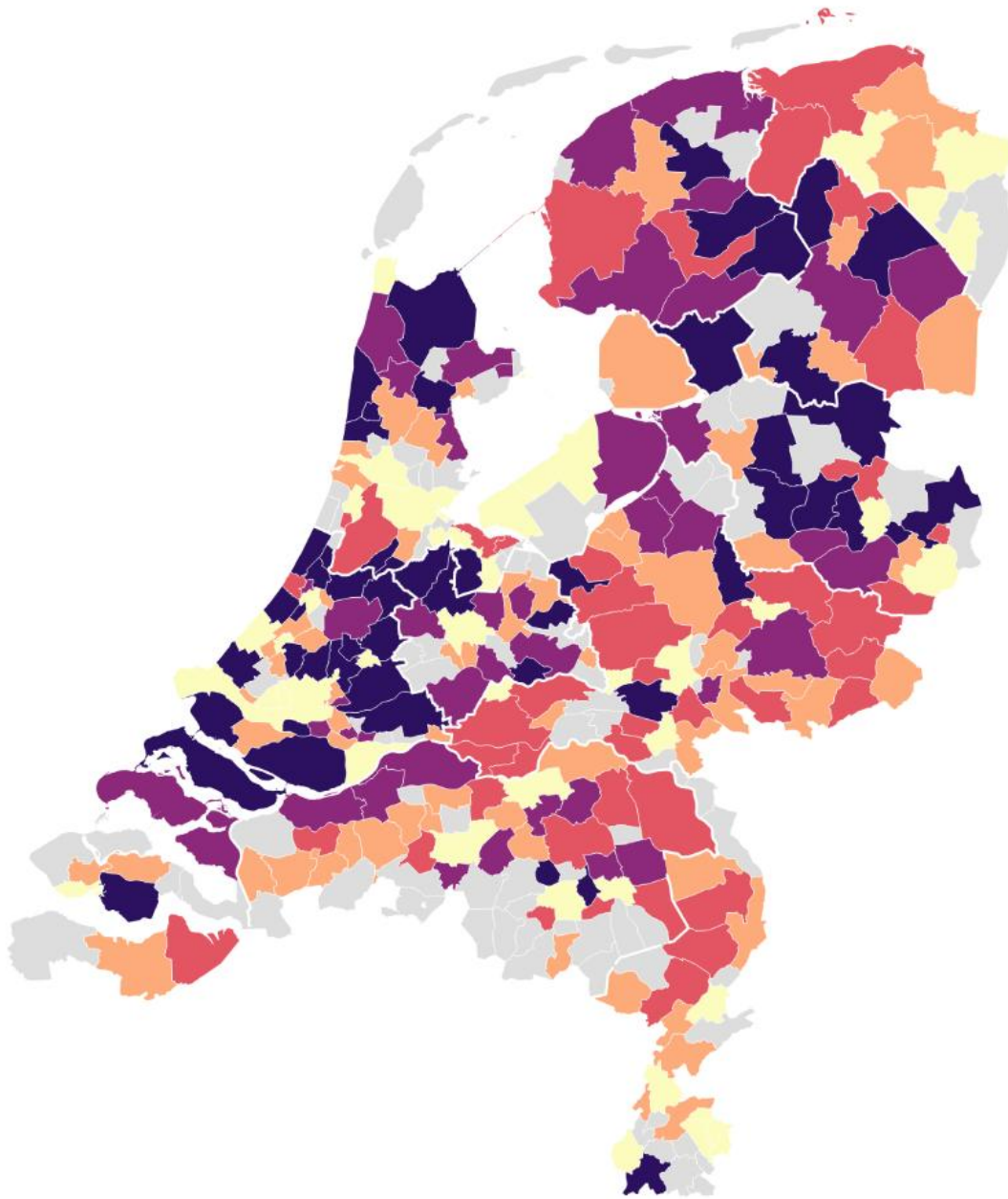
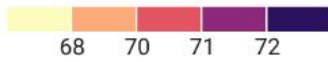
woningkwaliteit of veiligheid, veronderstelt impliciet dat we precies weten welke factoren bepalend zijn voor kwaliteit van leven. In werkelijkheid is dat niet vanzelfsprekend. Juist door condities en uitkomsten van elkaar te scheiden, kan beter worden vastgesteld welke factoren er écht toe doen voor hoe mensen hun leven ervaren. Dit vergroot de interpretatie en bruikbaarheid van brede welvaartsdashboards, maar wordt in de praktijk nog weinig toegepast. Het onderscheid tussen condities en uitkomsten sluit aan bij het werk van Ruut Veenhoven¹⁹, die onderscheid maakt tussen leefomstandigheden en het vermogen van mensen om een goed leven te leiden enerzijds, en de feitelijke uitkomsten van het leven, zoals geluk en levensduur, anderzijds. Veel bestaande brede welvaartsdashboards richten zich vooral op de eerste categorie: de leefomstandigheden, zoals lokale economie, huisvesting, veiligheid en milieukwaliteit. Dat is begrijpelijk, omdat beleid zich vaak op deze voorwaarden richt. Tegelijkertijd hebben deze indicatoren een belangrijke beperking: ze laten niet zien in welke mate verschillende domeinen daadwerkelijk bijdragen aan hoe mensen hun leven ervaren en of zij lang en gelukkig leven. Daarom is het essentieel om leefomstandigheden expliciet te koppelen aan uitkomsten, bijvoorbeeld in termen van geluk of gelukkige levensjaren. Dergelijke analyses maken zichtbaar welke beleidsterreinen de grootste impact hebben en ondersteunen daarmee beter onderbouwde beleidskeuzes binnen het brede welvaarts kader.

Wanneer we kijken naar het aantal gelukkige levensjaren (gemiddeld geluk × levensverwachting bij geboorte) in de Zuid-Hollandse Delta (Figuren 1 en 2), dan zien we dat de regio als geheel rond het provinciale gemiddelde scoort, maar tegelijkertijd wordt gekenmerkt door duidelijke interne verschillen. Met name *new town* Nissewaard drukt het regionale gemiddelde, terwijl de meer landelijke gemeenten bovengemiddeld presteren. Waar het aantal gelukkige levensjaren in Goeree-Overflakkee, Hoeksche Waard en Voorne aan Zee boven de 72 ligt, komen inwoners van Nissewaard gemiddeld uit op circa 68 gelukkige levensjaren. Dit patroon sluit aan bij eerdere studies naar verschillen in geluk tussen stad en platteland in Nederland²⁰. Ook op nationaal niveau zien we dat de laagste ervaren kwaliteit van leven zich concentreert in de grotere steden, waar het aantal gelukkige levensjaren rond de 65 ligt. Een dominantieanalyse (Tabel 1) op basis van de CBS Regionale Monitor Brede Welvaart laat zien dat variatie in gelukkige levensjaren wordt gedreven door een beperkt aantal domeinen. Economische welvaart blijkt veruit de belangrijkste drijver en verklaart een substantieel deel van de verschillen tussen gemeenten. Veiligheid en arbeidsmarkt volgen als belangrijke pijlers, wat onderstreept dat zowel materiële omstandigheden als een veilige en stabiele leefomgeving cruciaal zijn voor het verklaren van ruimtelijke verschillen in ervaren kwaliteit van leven in Nederland.

¹⁹ Veenhoven, R. (2000). The Four Qualities of Life. *Journal of Happiness Studies*, 1(1), 1-39.

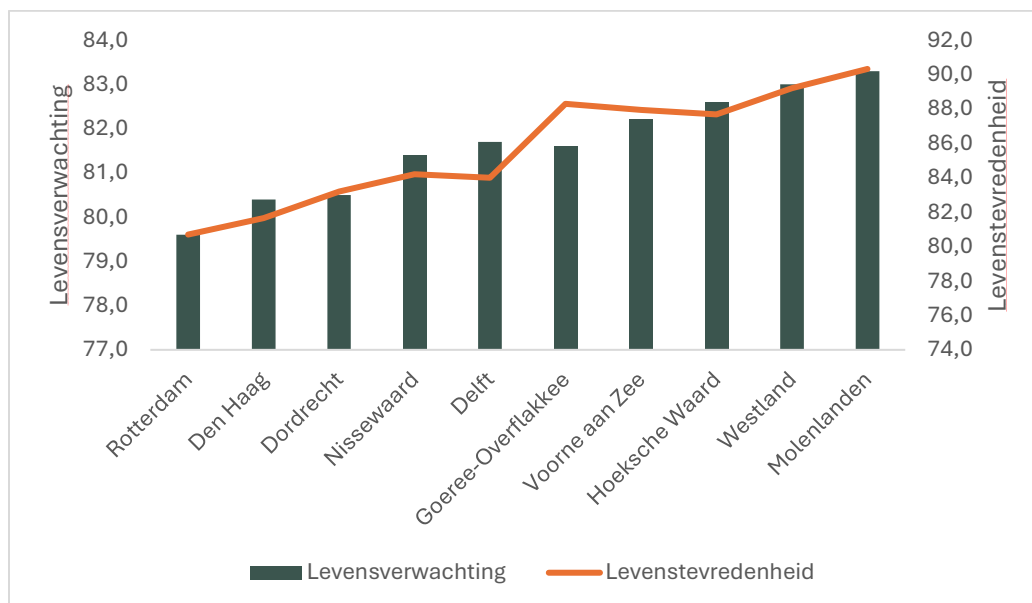
²⁰ Burger, M., Hendriks, M., Marlet, G., van Oort, F., Ponds, R., & van Woerkens, C. (2017). De Geluksatlas. In: *Atlas voor Gemeenten 2017*.

Figuur 2.1: Aantal gelukkige levensjaren in Nederlandse gemeenten

Map data: CBS • Created with Datawrapper

Figuur 2.2: Geluk en gelukkige levensjaren in een selectie van Zuid-Hollandse gemeenten

Tabel 2.1: Belangrijkste drijvers van verschillen in gelukkige levensjaren tussen gemeenten

Alle Nederlandse gemeenten (Verklaarde variantie: 81%)	Weinig tot matig stedelijke gemeenten (Verklaarde variantie: 70%)
1. Economische welvaart (24%)	1. Economische welvaart (25%)
2. Veiligheid (18%)	2. Milieukwaliteit (13%)
3. Werk en arbeidsmarkt (11%)	3. Veiligheid (9%)
4. Vrije tijd en sociale relaties (11%)	4. Werk en arbeidsmarkt (7%)
5. Milieukwaliteit (9%)	5. Gezondheid (6%)
6. Fysieke afstand tot voorzieningen (6%)	6. Vrije tijd en sociale relaties (5%)
7. Gezondheid (3%)	7. Vertrouwen (3%)
8. Vertrouwen (0%)	8. Fysieke afstand tot voorzieningen (2%)
Meegenomen variabelen: Economische welvaart: Mediaan vermogen huishoudens, mediaan inkomen huishoudens, geregistreerde schulden, gemiddelde schuld huishoudens Veiligheid: Vaak onveilig voelen in buurt Werk en arbeidsmarkt: Werkloosheid, Netto arbeidsparticipatie, Bevolking met startkwalificatie Vrije tijd en sociale relaties: Tevredenheid met vrije tijd, Tevredenheid met sociaal leven, Contact met familie en vrienden, Vrijwilligerswerk, Fysieke afstand tot voorzieningen: Afstand tot OV, Afstand tot café e.d., Afstand tot sportterrein, Afstand tot basisschool Milieukwaliteit: Bebouwde ruimte, Broeikasgasemissies, Emissies van fijnstof, Groenblauwe ruimte, Particuliere zonne-energie Gezondheid: Overgewicht, Tevredenheid met gezondheid Vertrouwen: Vertrouwen in instituties, Vertrouwen in anderen	

De bevindingen uit het PON & Telos-profiel voor de Zuid-Hollandse Delta²¹ sluiten hier goed op aan en helpen deze patronen verder te duiden. De relatief lage brede welvaartsscores van Nissewaard concentreren zich vooral op de domeinen die in de algemene analyse zwaar wegen: economische welvaart, veiligheid, arbeidsmarkt en sociale cohesie. Lager inkomen, hogere bijstandsafhankelijkheid en een zwakkere arbeidsmarktpositie raken direct aan de belangrijkste verklarende factor, terwijl ook het hogere onveiligheidsgevoel en lagere vertrouwen wijzen op zwakkere prestaties op veiligheid en sociale cohesie. Dat deze gemeente ook lager scoort op de ervaren kwaliteit van leven is daarmee consistent met de analyse.

Omgekeerd laat bijvoorbeeld de Hoeksche Waard een profiel zien dat juist sterk is op deze bepalende dimensies, met een relatief sterke sociale cohesie en een veiliger leefomgeving, wat aansluit bij het hogere aantal gelukkige levensjaren. Wanneer we echter inzoomen op kleinere en meer landelijke gemeenten in Nederland, komen aanvullende factoren naar voren die van belang zijn voor de ervaren kwaliteit van leven en verschillen in gelukkige levensjaren. Economische welvaart blijft ook binnen deze groep gemeenten de belangrijkste verklaring voor verschillen in gelukkige levensjaren, maar tegelijkertijd spelen milieukwaliteit en gezondheid een relatief grotere rol. Dit betekent dat variaties in rust, groen en milieudruk, evenals verschillen in ervaren gezondheid, sterker doorwerken in de ervaren kwaliteit van leven dan in meer stedelijke contexten. Hoewel het voorzieningenniveau een beperktere directe invloed lijkt te hebben, blijft dit wel een belangrijk aandachtspunt, zoals ook wordt gesteld in de PON & Telos-analyse²² en in de interviews met gemeenten en het waterschap (zie Bijlage 1). Voorzieningen kunnen namelijk ook indirect bijdragen aan de ervaren kwaliteit van leven, bijvoorbeeld via hun invloed op gezondheid, sociale contacten en maatschappelijke verbondenheid.

Dit schetst een genuanceerd beeld. Enerzijds is de Zuid-Hollandse Delta een regio waar de fundamenteën voor brede welvaart stevig zijn: een relatief hoge economische welvaart, veel ruimte en groen, weinig drukte en in veel kernen een hechte sociale structuur. Dit vertaalt zich in relatief lange en gelukkige levens, met name in de meer landelijke gemeenten. Tegelijkertijd zit er spanning onder dit positieve beeld. De Delta biedt een aantrekkelijke leefomgeving, maar toegang tot kansen is minder vanzelfsprekend. Bereikbaarheid is een structureel knelpunt, voorzieningen liggen vaak op afstand en de arbeidsmarkt is relatief smal, waardoor inwoners vaker afhankelijk zijn van werk buiten de regio. Ook op het gebied van onderwijs en zorgvoorzieningen zijn er signalen die wijzen op een kwetsbaardere uitgangspositie richting de toekomst. Deze factoren zijn uiteindelijk niet alleen faciliterend, maar vormen een directe bouwsteen van brede welvaart. Wanneer deze onder druk staan, kan dat zowel de leefbaarheid als de economische vitaliteit verzwakken, en daarmee ook het welbevinden aantasten. De Zuid-Hollandse Delta scoort sterk op factoren die het leven aangenaam maken, maar minder op factoren die mensen helpen zich te ontwikkelen en vooruit te komen. De uitdaging ligt in het beter verbinden van deze twee: economische en ruimtelijke ontwikkeling zo vormgeven dat zij de kwaliteit van de leefomgeving versterken én tegelijkertijd de toegang tot voorzieningen en kansen vergroten. Met andere woorden, investeren in regionale economische ontwikkeling is noodzakelijk, maar vraagt om zorgvuldigheid.

²¹ Kroeze, J., Offenbergh, G., & Smulders, M. (2025) Regioprofiel Zuid-Hollandse Delta. *Regioprofiel op Basis van het Regiokompas Brede Welvaart*. Het Pon & Telos.

²² Het is goed om te vermelden dat in die analyse maar een beperkt aantal voorzieningen is meegenomen.

Ook wanneer we naar de arbeidsmarkt kijken, kunnen we tot deze conclusie komen. De arbeidsparticipatie in de gehele Zuid-Hollandse Delta ligt met 76% op hetzelfde niveau als in Zuid-Holland als geheel, terwijl de werkloosheid laag is. Wel scoort Nissewaard in dit opzicht minder goed dan de andere gemeenten in de Delta (Tabel 2). Vanuit dat perspectief ligt de opgave niet alleen in het creëren van méér werkgelegenheid of extra bedrijvigheid²³. De uitdaging zit vooral in het versterken van de kwaliteit en productiviteit van de bestaande en toekomstige werkgelegenheid, zodat deze beter aansluit bij de economische structuur en het talentpotentieel van de regio. Tegelijkertijd vergt de economische structuur upgrading, met innovatieve ontwikkelingsruimte in bestaande en nieuwe sectoren en beroepen. Hier gaat sectie 3 dieper op in.

Tabel 2.2. De samenstelling van de beroepsbevolking naar regio, gemeenten, Zuid-Hollandse Delta, Zuid-Holland en Nederland, 2025, aantal personen, x1000, participatie en werkloosheid.

	Potentieel 15-74 x1000	Beroeps- bevolking	Werkzaam	Werkloos	Participatie %	Werkloosheid %
Voorne aan Zee	55	42	40	1	76,4	2,4
Nissewaard	66	49	47	2	74,2	4,1
Hoeksche Waard	66	51	50	1	77,3	2,0
Goeree Overflakkee	38	29	28	1	76,3	3,4
Zuid-Hollandse Delta	225	171	165	5	76,0	2,9
Provincie Zuid-Holland	2.883	2.183	2.085	98	75,7	4,5
Nederland	13.426	10.229	9.833	396	76,2	3,9

Participatie = beroepsbevolking/potentiële beroepsbevolking (bevolking 15-74 jaar)

Werkloosheid = werklozen als percentage van de beroepsbevolking

Beroepsbevolking = werkzame personen + werklozen

Bron: CBS en LISA, bewerking door NEO-Observatory.

²³ In de visiedocumenten van de regiodeals wordt benoemd dat een toename van 20.000 werknemers in de regio nodig is voor een betere matching op de arbeidsmarkt. Met 111.000 werknemers anno 2025 (volgens microdata van Stichting LISA), is dit een toename van 18%.

3 Economische Dynamiek in de Zuid-Hollandse Delta

De Zuid-Hollandse Delta kenmerkt zich door een relatief hoge brede welvaart, maar een beperkte eigen economische dynamiek. Economische welvaart staat wel bovenaan de lijst van belangrijkste drijvers van geluk en welzijn in gemeenten (Figuur 2.2). Een brede welvaart focus voor de regio vergt dus zeker ook een regionaal-economische invulling. De regio functioneert in belangrijke mate als woon- en leefgebied binnen een groter stedelijk-economisch systeem, met een sterke afhankelijkheid van de nabijgelegen kernen van Rotterdam en het haven-industrieel complex en Dordrecht. De uitgaande pendel bedraagt circa 84.000 personen, terwijl de inkomende pendel ongeveer 25.000 personen omvat (zie Bijlage 2). Hierdoor kan de arbeidsvraag van (huidige en toekomstige) regionale bedrijven onvoldoende vanuit de eigen regio worden ingevuld, worden inkomens slechts beperkt lokaal gegenereerd, en vindt talent onvoldoende zijn weg naar de regionale arbeidsmarkt. Er is een lokale mismatch tussen vraag en aanbod van arbeid, zowel kwantitatief als kwalitatief. De regio wordt, net als veel andere delen van Nederland, geconfronteerd met een afname van de potentiële beroepsbevolking als gevolg van ontgroening en vergrijzing. Tegelijkertijd blijft de arbeidsvraag vanuit het bedrijfsleven groot. Kortom, de vier gemeenten van de Zuid-Hollandse Delta staan voor aanzienlijke sociaaleconomische uitdagingen, en de economische dynamiek, onderwijs en arbeidsmarkt zijn daarin de Achilleshiel.

Tabel 3.1. Aantal inwoners in 2025, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2025 en 2015-2025, naar gemeente, Zuid-Hollandse Delta, Zuid-Holland en Nederland

	2025	1995-25	2015-25
	Aantal	Gem. jaarlijkse groei	
	x1000	%	%
Voorne aan Zee	75	0,41	0,74
Nissewaard	89	0,22	0,41
Hoeksche Waard	91	0,42	0,72
Goeree Overflakkee	52	0,50	0,84
Zuid-Hollandse Delta	307	0,37	0,65
Provincie Zuid-Holland	3.873	0,56	0,80
Nederland	18.088	0,52	0,66

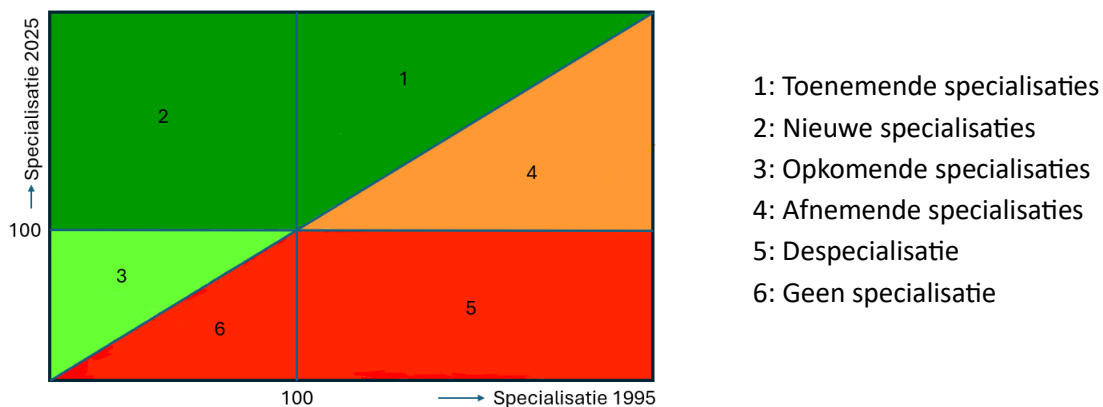
Bron: CBS en LISA, bewerking door NEO-Observatory.

De bevolking van de Zuid-Hollandse Delta groeide gemiddeld trager dan Zuid-Holland in de periode 1995-2025, maar volgt de trend van een versnelling van de bevolkingsgroei in de laatste 10 jaar (Tabel 3). De druk op ruimte neemt daardoor ook in de Zuid-Hollandse Delta toe en deze ruimtelijke schaarste leidt tot spanningen tussen wonen, economie, natuur en landbouw, terwijl de eilandstructuur en afhankelijkheid van infrastructuur de bereikbaarheid en daarmee de economische kansen beïnvloeden.

De dynamiek in de economische structuur binnen de regio is voor de vier gemeenten voor de periode 1995-2025 weergegeven in Figuur 3.2-3.5. Hiervoor is gebruik gemaakt van het microbestand van het vestigingenregister LISA. De belangrijkste sectoren van de gemeenten zijn hierin weergegeven, geschaald naar de werkgelegenheid van 2025. Een grotere bol betekent dat er meer mensen in werken. Op de assen is af te lezen hoe gespecialiseerd in die sectoren de gemeente was in 1995 (x-as) en 2025 (y-as) ten opzichte

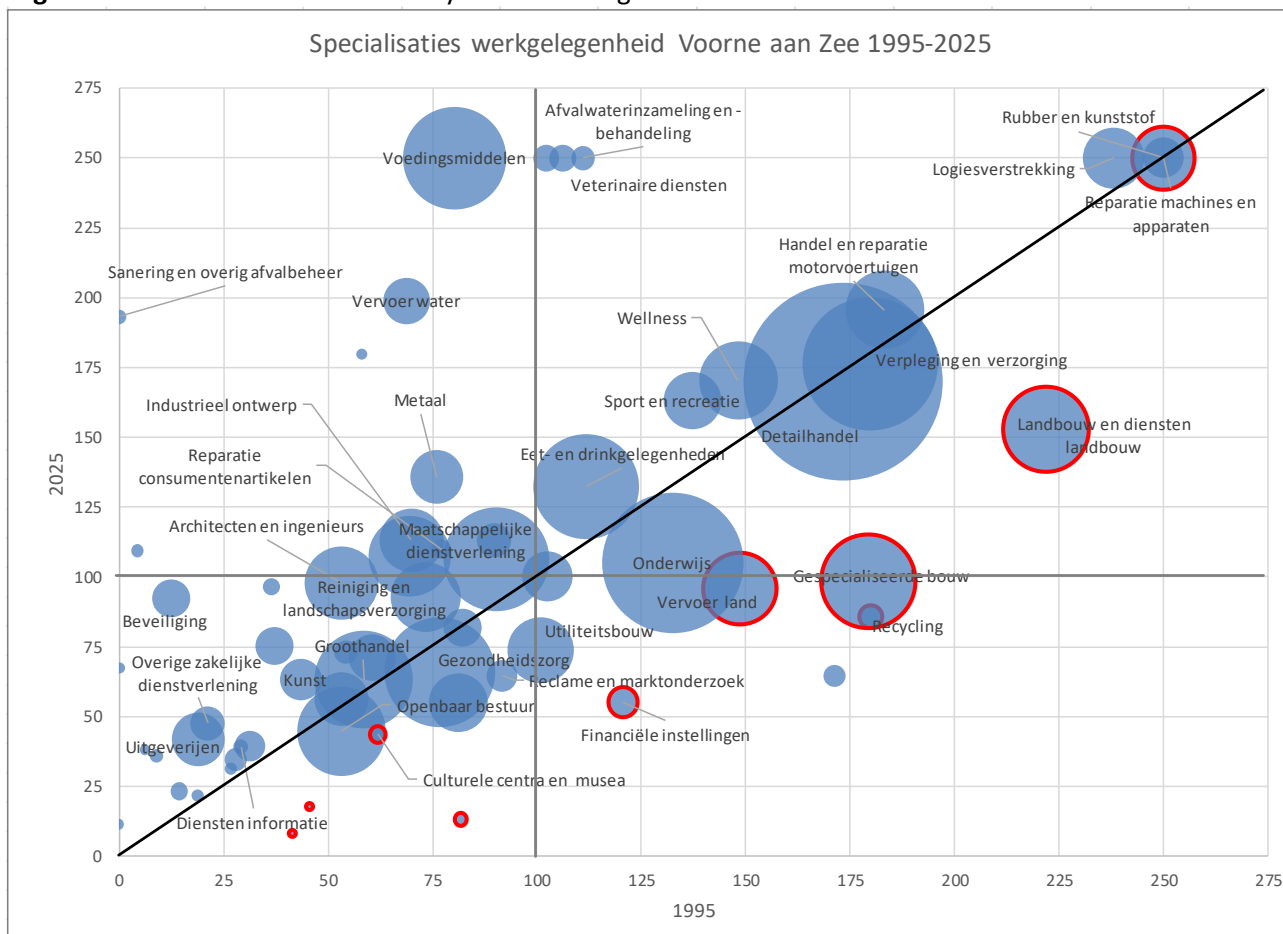
van de provinciale werkgelegenheidsstructuur (100 in beide jaren). Hoe hoger de score boven 100 uitkomt in een gemeente, hoe groter de sectorale specialisatie²⁴. Scores lager dan 100 duiden op een afwezigheid van specialisatie. Figuur 3.1 geeft schematisch aan hoe in 30 jaar de economische structuur van gemeenten kan zijn veranderd. De groene gebieden geven positieve dynamiek aan, de rode gebieden negatieve. In gebiedstype 1 zijn sectorale specialisaties in 1995 (specialisatiegraad > 100) verder toegenomen in 2025. In gebied 2 staan sectoren die in 1995 nog geen specialisatie waren, maar dat in 2025 wel zijn. In gebied 3 staan sectoren die weliswaar in 1995 en 2025 niet tot de specialisaties van de gemeente behoorden, maar wel opkomend zijn: de gemeente raakt er meer in gespecialiseerd, maar nog niet meer dan de provincie als geheel. Gebied 4 herbergt sectoren waarin de gemeente in 2025 nog steeds is gespecialiseerd, maar in 1995 was die specialisatie veel sterker. In gebied 5 staan sectoren die in 1995 tot de specialisaties van de gemeente behoorden, maar dat in 2025 niet meer zijn. Gebied 6 herbergt sectoren die zowel in 1995 als 2025 niet tot de specialisaties van de gemeente behoorden. Rood omrand zijn sectoren die krimpen in werkgelegenheid tussen 1995 en 2025.

Figuur 3.1: Dynamiek in economische structuur

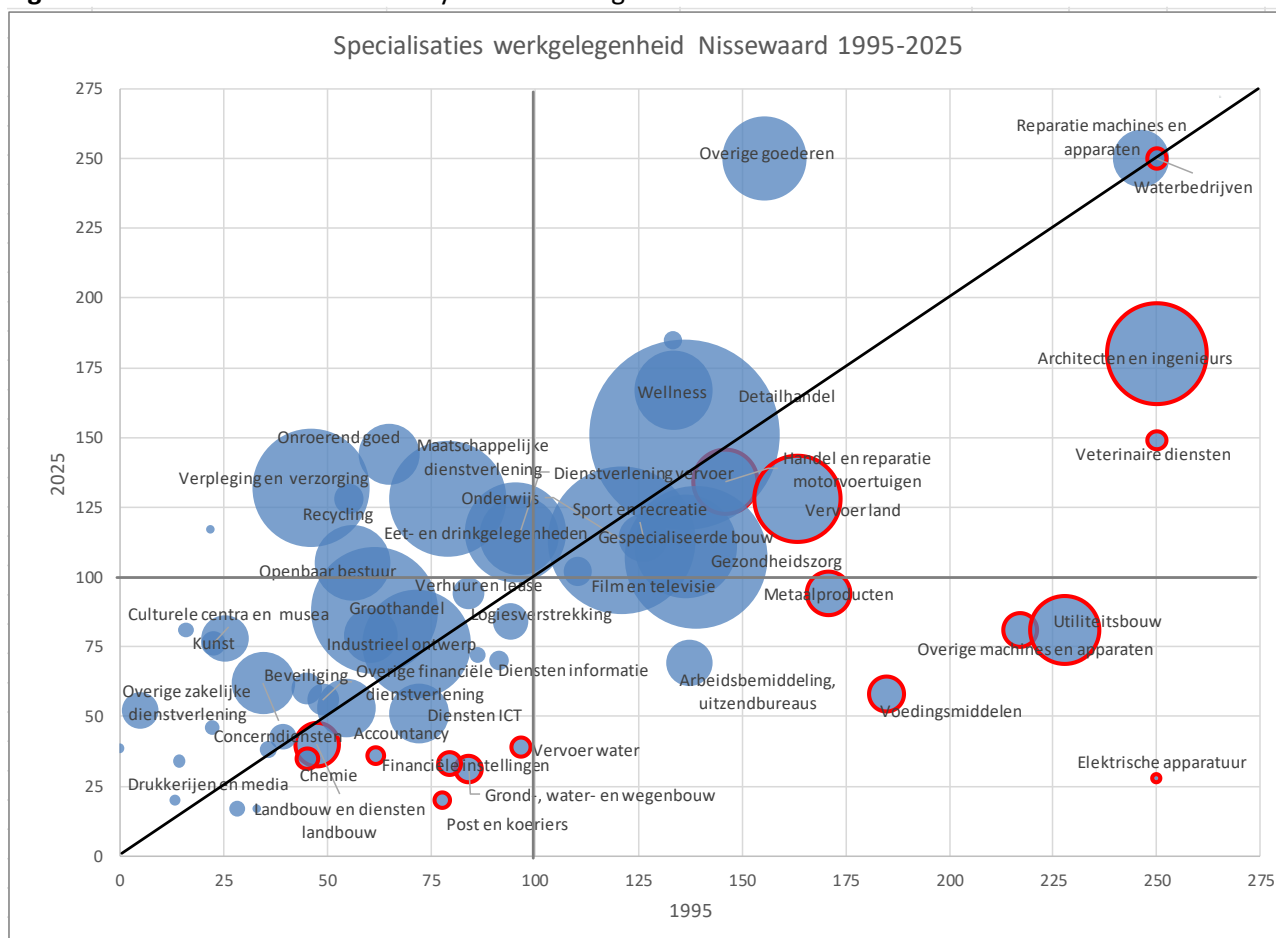
²⁴ De assen meten locatiequotiënten (LQ) van sectoren in de gemeenten: het aandeel werkgelegenheid van een sector gedeeld door het aandeel werkgelegenheid van die sector in Zuid-Holland als geheel. Bij een gelijk aandeel in vergelijking met de provincie is de score 100. De minimale score is 0, de maximale score 500 (in het geval van de gemeenten). Voor de leesbaarheid zijn extreme scores afgekapt op 250 in de figuur.

Figuur 3.2: Sectorale economische dynamiek in de gemeente Voorne aan Zee

Bron: bewerking van LISA. Rood: krimpende sectoren.

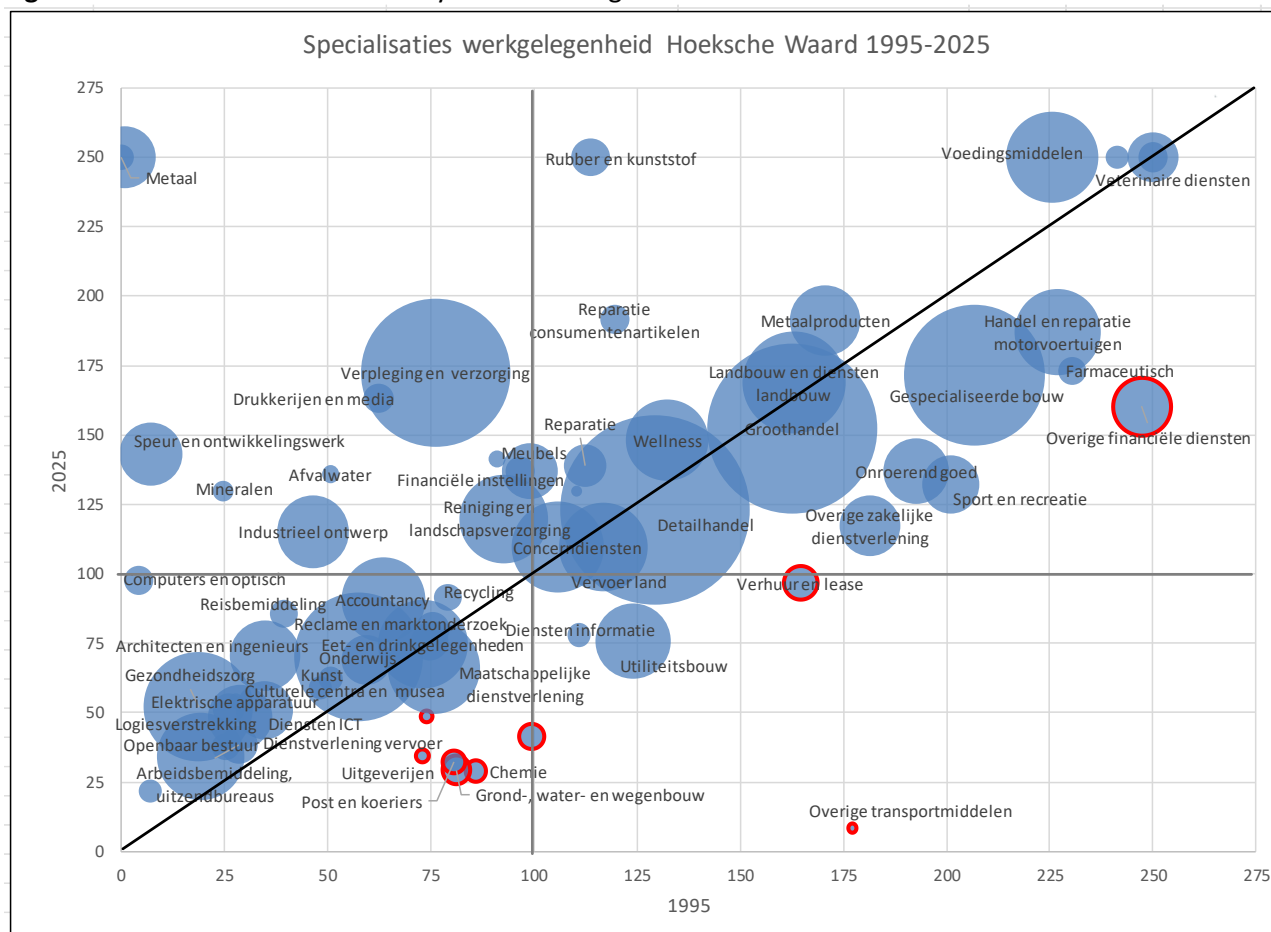
Figuur 3.3: Sectorale economische dynamiek in de gemeente Nissewaard

Bron: bewerking van LISA. Rood: krimpende sectoren.

De regio en de gemeenten kennen een rijk palet aan sectoren. De gemeente Hoeksche Waard herbergt anno 2025 de meeste banen (38 duizend), gevolgd door Nissewaard (26 duizend), Goeree-Overflakkee (24 duizend) en Voorne aan Zee (23 duizend). De grootste werkgevers in de vier gemeenten zijn lokale dienstverlening in de zorg, het onderwijs en detailhandel. Deze blijven de afgelopen 30 jaar ook stabiel in termen van specialisatie: ze krimpen soms licht, maar niet meer dan Zuid-Holland gemiddeld doet (wel is er toenemende concentratie van deze voorzieningen in de grootste kernen van de gemeenten). Belangrijke toenemende specialisaties die in alle vier de gemeenten zijn te vinden zijn wellness, voedingsmiddelenindustrie, architecten en ingenieurs (alleen afnemend in Nissewaard), accountancy, industrieel ontwerp, horeca en logies, en dienstverlening voor vervoer en logistiek, ICT, en zakelijke diensten. Een ligging links van de diagonaal betekent dat deze sectoren harder groeien in banen in de Delta-gemeenten dan in Zuid-Holland als geheel. Hoewel de werkgelegenheid in de landbouw terugliep de afgelopen 30 jaar, vooral in Voorne aan Zee, is dit nog steeds een belangrijke specialisatie in alle vier de gemeenten. Ze houdt vaak beter stand dan in de provincie als geheel. Opvallend zijn opkomende specialisaties in beveiliging, circulariteit (reparatie, recycling), energie, landschapsverzorging, en speur- en ontwikkelingswerk (in Hoeksche Waard).

Figuur 3.4: Sectorale economische dynamiek in de gemeente Hoeksche Waard

Bron: bewerking van LISA. Rood: krimpende sectoren.

Visserij krimpt in Goeree-Overflakkee, maar vormt daar nog steeds een sterke specialisatie. Onder druk staat werkgelegenheid in post, vervoer, chemie en financiële instellingen. Een regio die bekend staat om haar kleinschalige en voornamelijk MKB bedrijvigheid, kent zo gezien wel degelijk groeibriljanten die kunnen uitgroeien in specialisaties, of daar in een periode van 30 jaar al hard naar op weg zijn. Vooral de initiatieven op het gebied van duurzaamheid, agri-food en landschap en toerisme, ook focuspunten van de regiodeal projecten, vinden tractie in specialisatietermen.

Economische ontwikkeling wordt in de Delta nadrukkelijk afgewogen tegen leefbaarheid, landschappelijke kwaliteit en sociale cohesie (zie de interviews in Bijlage 1), waardoor groei selectief en vaak terughoudend wordt benaderd. Toch is het eindresultaat in banengroei niet zo zorgwekkend als vaak wordt aangenomen. Maar banengroei en specialisaties zeggen nog niet veel over kwaliteit en innovatiepotentie. Daar is recent onderzoek naar gedaan door Ron Boschma en Pierre-Alex Balland²⁵.

²⁵ Balland, P.A. & R. Boschma (2025). Op Zoek naar Kansen in West Nederland. Universiteit Utrecht.

Specialisaties werkgelegenheid Goeree-Overflakkee 1995-2025

This bubble chart illustrates the changes in job specializations in Goeree-Overflakkee from 1995 to 2025. The horizontal axis (x-axis) represents the year, ranging from 1995 to 2025. The vertical axis (y-axis) represents the number of jobs, ranging from 0 to 275. A diagonal line indicates the overall growth trend. Bubbles represent different sectors, with their size proportional to the number of jobs. Sectors like 'Overige financiële diensten' and 'Landbouw en diensten landbouw' show significant growth, while others like 'Beveiliging' and 'Luchtvervoer' show decline.

Sector	Year (approx.)	Jobs (approx.)
Overige financiële diensten	2000	250
Landbouw en diensten landbouw	2020	240
Voedingsmiddelen	160	200
Overige machines en apparaten	150	190
Verhuuren lease	70	170
Metaalproducten	50	160
Hout	15	190
Overige goederen	10	110
Textiel	40	120
Mineralen	30	110
Afvalwater	70	140
Gespecialiseerde bouw	110	150
Meubels	180	160
Vervoerland	190	150
Handel en reparatie motorvoertuigen	160	130
Detailhandel	170	120
Onroerend goed	160	100
Veterinaire diensten	170	80
Eet- en drinkgelegenheden	120	90
Groothandel	80	110
Financiële instellingen	110	110
Overige transportmiddelen	70	60
Concerndiensten	60	80
Industrieel ontwerp	50	80
Accountancy	60	70
Computers en optisch	70	70
Arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus	50	30
Diensten ICT	40	40
Reclame en marktonderzoek	30	40
Recycling	20	30
Reisbemiddeling	30	20
Dienstverlening vervoer	40	20
Beveiliging	10	10
Luchtvervoer	10	10
Post en koeriers	120	10
Grond- water- en wegenbouw	130	30
Utiliteitsbouw	120	60

anderen te kopiëren, wat internationale concurrentieposities aantast. De combinatie van metingen van specialisatie, inbedding en complexiteit van sectoren blijkt een goede voorspeller van duurzame groei en innovatie.

Walter Manshanden en Frank van Oort²⁷ tonen in een recente studie aan dat de Zuid-Hollandse economie kan bewegen naar meer innovatieve sectoren die toekomstige groeimarkten vormen. Ook binnen bestaande sterke clusters en specialisaties van de Delta zijn daarin groeipotenties te onderscheiden, maar er is ook een diverse serie nieuwe technologieën tot wasdom aan het komen waarin Zuid-Holland goed voorsortteert en een geschikt ecosysteem heeft (het is al jaren koploper in de *entrepreneurial ecosystem index*)²⁸. Zuid-Holland dicht zich als diverse economische regio kansen toe in vijf landelijke Kennis en Innovatie Agenda's (KIA's), te weten Landbouw, Water en Voedsel, Energie en Klimaat, Sleuteltechnologieën, en Veiligheid en Gezondheid²⁹. Deze focusgebieden sluiten sterk aan bij de sleuteltechnologieën die het ministerie van Economische Zaken centraal stelt voor Nederlands concurrentiepositie in de Nationale Technologie Strategie³⁰. Tenslotte sluit dit palet van kansen aan bij de al langer bestaande transitie-agenda van de provincie³¹. In al deze technologieën neemt Zuid-Holland ook competitieve posities in Europa in (in clusters en waardeketens).

De Zuid-Hollandse Delta kan een belangrijke rol spelen binnen de Kennis- en Innovatieagenda's (KIA's). De regio beschikt over kritische massa in sectoren als landbouw, energie en gezondheid, waardoor zij een relevante voedingsbodem vormt voor innovatie en toepassing van nieuwe technologieën. Daarnaast sluit de vaardighedenstructuur van de beroepsbevolking goed aan op de verschillende KIA's³², variërend van techniek en logistiek tot zorg en verduurzaming. Juist de combinatie van sectoren biedt kansen voor cross-overs, bijvoorbeeld tussen deltatechnologie, circulaire economie, gezondheid en slimme energiesystemen. Ook bieden de regio en de bestaande regiodeals mogelijkheden voor fieldlabs en praktijkomgevingen waarin innovaties getest en opgeschaald kunnen worden. De complementariteit met de economie van Rijnmond en de bredere Zuid-Hollandse economie versterkt daarbij de positie van de Delta: de regio kan profiteren van nabijheid tot kennisinstellingen, industrie en internationale logistieke netwerken, terwijl zij tegelijkertijd ruimte biedt voor toepassing, opschaling en leefkwaliteit. Tot slot zorgt

²⁷ Manshanden, W. & F. Van Oort (2026). *De Economie van Zuid-Holland in Regionaal en Internationaal Perspectief*. Den Haag: Provincie Zuid-Holland.

²⁸ Hendricksen, T., E. Stam, J.P. van den Toren & B. Schoenmakers (2025). *Entrepreneurial Ecosystem Index 2025: Verschuivingen in het financieringslandschap* Utrecht: Birch. .

²⁹ Binnen de 5 KIA's kent Zuid-Holland veel van de aangewezen speerpunten of focusgebieden: (1) KIA Landbouw, Water en Voedsel: (a) innovatief waterbeheer; (b) vertical farming; (c) kringloop landbouw; (d) klimaatneutrale landbouw; (e) teeltverduurzaming; (f) valorisatie deltatechniek; (2) KIA Energie en Klimaat: (a) slimme mobiliteit; (b) waterstof; (c) circulair bouwen; (d) hergebruik plastics; (e) chemische recycling; (f) energie logistiek; (g) batterijtechnologie; (h) CO2 vrije electriciteit; (i) verduurzaming bouwsector; (3) KIA Sleuteltechnologieën: (a) quantum; (b) nano; (c) engineering fabrication – autonomous robots; (d) engineering fabrication – additive manufacturing; (e) life sciences – biotechnology; (4) KIA Veiligheid: (a) defensietechnologie; (b) cybersecurity; en (c) aerospace; (5) KIA Gezondheid: (a) regeneratieve geneeskunde; (b) imaging; (c) tracing; en (d) e-health.

³⁰ Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2024), *De Nationale Technologiestrategie. Bouwstenen voor strategisch technologiebeleid*. Den Haag: optische systemen & geïntegreerde fotonica, quantum, procesttechnologie waaronder procesintensificatie, biomoleculaire & celtechnologie, beeldvormingstechnologie, (opto)mechatronica, kunstmatige intelligentie & datawetenschap, energiematerialen, halfgeleiders en cyberveiligheid); in veel van deze gebieden is Zuid-Holland zelfs koploper in termen van inbedding, complexiteit en innovativiteit.

³¹ Versnellingsprogramma Groeiagenda Zuid-Holland, 2025 en de Agenda Brede Welvaart Zuid-Holland 2026-2030.

³² Presentatie Frank van Oort voor de Zuid-Hollandse Delta, 2 oktober 2024 "Wat Werkt in de Zuid-Hollandse Delta".

de sterke netwerkverbondenheid tussen regio's en sectoren ervoor dat de Zuid-Hollandse Delta goed gepositioneerd is om onderdeel te zijn van bredere innovatie-ecosystemen binnen de KIA's.

Om goed voor te sorteren op toekomstige, innovatieve groeimarkten moet dus verder worden gekeken dan bestaande monitors en benchmarks. Inzicht in dynamiek, cross-overs en (inter)nationale netwerken van samenwerking in kennis en productie zijn essentieel. Zeker in het licht van de hernieuwde focus in Europa (rapport Draghi³³) en Nederland (rapport Wennink³⁴) op concurrentiekracht zijn specialisaties en innovatie in de Delta van groot strategisch belang. Onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving en de EUR³⁵ toont aan dat het streven naar strategische autonomie sterke regionale en sectorale implicaties heeft: niet iedere regio kan mee in veranderende concurrentieverhoudingen. Dit is afhankelijk van de mogelijkheden om alternatieve leveranciers te vinden (met eenzelfde kwaliteit van producten) en van mogelijkheden om innovatie in te zetten voor productiviteit en vernieuwing. Dat laatste heeft de Delta al uitgetoet in haar projecten in de regiodeals, maar dat moet een aantal versnellingen hoger. Hoewel meer autonomie in het algemeen leidt tot een daling van ons nationale inkomen (de organisatie in globale waardeketens vormen nu eenmaal de meest efficiënte en goedkope manier van productie, en dat gaat verloren bij meer autonomie), kunnen sectorale regionale specialisaties ervoor zorgen dat er lokaal zelfs een toename is van het verdienvermogen. Voor landbouw, voedingsmiddelen, energie en consumentenproducten scoort de provincie Zuid-Holland positief op BRP-verandering bij een (arbitrair) scenario van 25 procent toename in Europese autonomie. Er zijn dus voor de provincie en de Delta internationale concurrentievoordelen te behalen uit netwerken en waardeketens: de posities van bedrijven en sectoren hierin zijn crucialere en potentievoller dan vaak wordt aangenomen. Een opkomend thema in meerdere interviews (Bijlage 1) betreft verder de mogelijke rol van defensie en strategische logistiek. De combinatie van logistieke kennis, maritieme bedrijvigheid, nabijheid van de Rotterdamse haven en beschikbare ruimte maakt delen van de Zuid-Hollandse Delta potentieel interessant voor defensie-gerelateerde activiteiten. Dit wordt gezien als onderdeel van bredere transitie³⁶ rond logistiek, energie, maritieme innovatie en strategische autonomie. Onder druk wordt veel vloeibaar, en ontegenzeggelijk hebben we momenteel te maken met verschuivende panelen op het wereld-handelstoneel. Dit kan een rustige en betrouwbare, innovatieve Delta van een *wallflower* tot een gewilde danspartner maken.

De economische structuur en dynamiek analyserend, blijkt dat de Delta belangrijke posities in specialisaties en economische netwerken heeft, belangrijker dan vaak gedacht.

³³ Mario Draghi (2024). The Future of European Competitiveness. Brussels: European Commission.

³⁴ Wennink, P. (2025). De Route naar Toekomstige Welvaart. Een Sterk Nederland in een Relevant Europa. Veldhoven.

³⁵ Thissen, M. & F. van Oort (2026). Tussen Globalisering en Autonomie. Regionaaleconomische Gevolgen en Beleidsimplicaties van Minder Economische Afhankelijkheid. Den Haag: PBL.

³⁶ Novex Rotterdamse Haven (2025). Regionale Uitwerking van het Ontwikkelingsperspectief van de Rotterdamse Haven.

4 Conclusies en Aanbevelingen

De Zuid-Hollandse Delta bevindt zich op een kruispunt, met een hoge brede welvaart die echter een kwetsbare economische en demografische basis kent. De regio scoort sterk op leefkwaliteit, rust, ruimte en sociale cohesie, vooral in de landelijke gemeenten. Echter, de eigen economische dynamiek blijft beperkt, en de regio is sterk afhankelijk van externe economische stromen, met name via pendel naar Rotterdam en het haven-industrieel complex. Dit leidt tot diverse drukpunten op voorzieningen, wat de aantrekkelijkheid van de regio kan ondermijnen. De huidige demografische en economische ontwikkelingen hebben ook invloed op deze positie. Vergrijzing en de uitstroom van jongeren zetten de arbeidsmarkt, het onderwijsaanbod en de voorzieningen onder druk. In kleinere kernen verdwijnen winkels, zorg en onderwijs, wat de leefbaarheid direct beïnvloedt. Daarnaast is er een toenemende druk op de open ruimte, waarbij competitie ontstaat tussen woningbouw, landbouw, natuur, recreatie en bedrijvigheid. De fundamentele voorwaarden voor economische ontwikkeling, zoals waterveiligheid en zoetwaterbeschikbaarheid, zijn essentiële aandachtspunten. Een cruciaal onderdeel van brede welvaart blijkt economische welvaart te zijn: werkgelegenheid die leidt tot bestaanszekerheid. Dit verdienvermogen is echter sterk afhankelijk van de economische structuur van de Delta. Cruciale ingrediënten van brede welvaart worden hiermee innovatie en economische netwerken, als bronnen voor welvaart én welzijn (brede welvaart), ook voor later en rekening houdend met elders. Innovatie en netwerken zijn nu slechts zijdelings onderdeel van de huidige systematiek om brede welvaart te meten, maar zouden daarin veel centraler moeten staan³⁷.

De economische structuur van het verdienvermogen van de Zuid-Hollandse Delta vertoont na verdiepende analyse belangrijke posities in specialisaties en economische netwerken, die essentieel zijn voor de toekomstige ontwikkeling. Er is een breed scala aan opkomende en zich bestendigende specialisaties die bijdragen aan het toekomstige verdienvermogen van de regio. Deze specialisaties vinden complementaire kennis en productiemogelijkheden in andere delen van de provincie, zoals het Westland en het Havenindustriële Complex, maar ook op (inter)nationaal niveau. Dit biedt de mogelijkheid voor de Delta om een fieldlab-positie binnen economische ecosystemen te vormen. Sectoren als voedselzekerheid, landbouw, energie en maritieme technologie staan in de frontlinie van de concurrentiekrachtambities. Bovendien kan de defensiesector in de regio belangrijke productiefactoren en logistieke randvoorwaarden vinden. De afhankelijkheid van de regio van externe economieën is niet alleen een kwetsbaarheid, maar ook een kans. De Zuid-Hollandse Delta moet haar rol als onmisbare schakel in het bredere economische ecosysteem van de provincie en Nederland onderkennen. Er is meer pendel naar Rotterdam dan dat er binnenkomt, maar zonder de werknemers uit de Delta mist Rotterdam tien procent van haar arbeidslegioen. Dit benadrukt de cruciale rol van de regio. In plaats van te focussen op kwetsbaarheden, zou de Delta moeten profiteren van haar kansen, onmisbaarheid en netwerkverbondenheid. Dit essay stopt energie in de stelling dat de regio over goede kaarten voor economische structuurveranderingen

³⁷ Manshanden, W. & F. van Oort (2024). Alle zeilen bij voor transitie, innovatie en brede welvaart in de Groeiagenda Zuid-Holland. Den Haag: Provincie Zuid-Holland en Economic Board Zuid-Holland, p.2.

beschikt, die haar een solide basis kunnen bieden voor de toekomst. Daarvoor zijn wel gezamenlijke investeringen en visie nodig.

Om de brede welvaart te waarborgen, moet de regio een duidelijke koers varen richting kwalitatieve economische groei. Dit houdt in dat de Delta niet moet streven naar groei om de groei, maar naar economische activiteiten die bijdragen aan werkgelegenheid, voorzieningen, innovatie en leefkwaliteit. Er is behoefte aan bedrijvigheid die past bij de regionale identiteit en de bestaande kwaliteiten van het landschap. De nadruk moet liggen op het ontwikkelen van regionale economische ketens, waarbij agri-food, het haven-industrieel complex, energie en circulaire economie centraal staan. Het versterken van het menselijk kapitaal is eveneens cruciaal; een gezamenlijke strategie voor arbeidsmarkt en onderwijs is noodzakelijk om talent te binden en de regio aantrekkelijk te houden voor de volgende generatie. De Zuid-Hollandse Delta heeft de potentie om een innovatieve en duurzame regio te worden, maar dit vereist een gezamenlijke strategische koers en duidelijke profilering. De regio moet haar kwaliteiten beter uitdragen naar de provincie, het Rijk en Europa. Samenwerking is essentieel voor het aanpakken van grote opgaven, zoals bereikbaarheid en arbeidsmarkt. De regiodeals hebben al geleid tot samenwerking, maar er is behoefte aan een gedeelde lange termijn agenda die structurele samenwerking en selectieve economische ontwikkeling bevordert.

Er is wel iets te kiezen. De toekomst van de Zuid-Hollandse Delta kan worden vormgegeven door drie verschillende ontwikkelingsstrategieën. Het eerste, "goed is goed genoeg", richt zich op het behouden van de huidige hoge brede welvaart door te investeren in urgente knelpunten op het gebied van voorzieningen en bereikbaarheid. Dit scenario voorziet in een terughoudende economische ontwikkeling en blijft primair gericht op de bestaande kwaliteiten van de regio. Echter, dit kan leiden tot een toenemende kwetsbaarheid door externe afhankelijkheid en demografische druk, wat de concurrentiepositie op lange termijn kan ondermijnen. De tweede mogelijke strategie, "innovatie zonder verlies van kwaliteiten", bouwt voort op de sterke punten van de regio. Dit scenario omvat gerichte investeringen in sectoren met potentieel voor kwalitatieve groei, zoals agri-food, circulaire economie, duurzame energie en slimme logistiek. Het versterkt het menselijk kapitaal door middel van gerichte onderwijs- en arbeidsmarkt strategieën. De regio profileert zich als een aantrekkelijke vestigingsplaats voor kennisintensieve bedrijven en werknemers. Cruciaal is dat deze economische ontwikkeling zorgvuldig wordt afgewogen tegen het behoud van landschap, leefkwaliteit en sociale cohesie. Dit scenario biedt een duurzame weg voor de toekomst van de Zuid-Hollandse Delta. Een derde mogelijke regionale strategie "vol op banengroei en productiviteit" appelleert rücksichtslos aan Draghi en Wennink, en zet in op het vergroten van de economische dynamiek en productiviteit, met minder nadruk op het behoud van de bestaande leefkwaliteit. Dit scenario kan leiden tot investeringen in grootschalige logistiek, datacenters en industrie, wat de economische basis van de regio kan versterken. Echter, dit kan ook ten koste gaan van de huidige brede welvaart en sociale cohesie, met risico's op een toenemende druk op de open ruimte en de leefomgeving.

Uiteindelijk lijkt strategie twee de meest wenselijke optie voor de Zuid-Hollandse Delta. Door innovatie en economische ontwikkeling hand in hand te laten gaan met het behoud van de unieke kwaliteiten van de regio, kan de Delta zich ontwikkelen tot een toekomstbestendige regio met een robuuste economische structuur en duurzame brede welvaart. Dit vereist moedige, gezamenlijke keuzes en een langetermijnvisie

waarin de brede welvaart van huidige en toekomstige generaties centraal staat. Door de sterke netwerkverbondenheid en unieke specialisaties te benutten, kan de Zuid-Hollandse Delta zich onderscheiden en een leidende rol spelen in de toekomst van de regionale economie. De aanbeveling is dan om als regio groter, meer economisch, samen, en in netwerken te denken. De inhoudelijke kansen moeten ook worden uitgediept. Vier innovatietafels zijn hiervoor nodig: (a) over voedselzekerheid en ecologische landbouw, (b) over energie, duurzaamheid en circulariteit, (c) over logistiek, maritiem en techniek, en (d) over onderwijs, arbeidsmarkt en welzijn (eerder de Achilleshiel genoemd). Het gezamenlijk organiseren hiervan, met netwerkpartners in eigen en economisch verbonden regio's, kan niet vroeg genoeg beginnen.

Bijlage 1: Interviews vier gemeenten van de Zuid-Hollandse Delta

Interviews met het waterschap en de burgemeesters van Goeree-Overflakkee, Hoeksche Waard, Nissewaard en Voorne aan Zee laten een consistent beeld zien: de Zuid-Hollandse Delta is een regio met hoge brede welvaart, maar met een kwetsbare economische en demografische basis. De regio wordt gekenmerkt door rust, ruimte, sociale cohesie, veiligheid, landbouwkwaliteit en nabijheid van de Rotterdamse economie. Tegelijkertijd is de eigen economische dynamiek beperkt, is er veel uitgaande pendel, staan voorzieningen onder druk en ontbreekt nog een gezamenlijk strategisch profiel.

Waar staat de Zuid-Hollandse Delta vandaag in termen van brede welvaart?

De Zuid-Hollandse Delta staat er volgens de burgemeesters en het waterschap in termen van brede welvaart relatief goed voor. In veel interviews komen dezelfde sterke punten terug: een aantrekkelijke leefomgeving, rust en ruimte, sterke gemeenschapszin, veiligheid, sociale betrokkenheid en een hoge ervaren kwaliteit van leven. Vooral in Hoeksche Waard, Voorne aan Zee en Goeree-Overflakkee wordt brede welvaart sterk verbonden met landschap, dorpsgemeenschappen, sociale cohesie en ruimte. Het waterschap voegt daaraan toe dat waterveiligheid, waterkwaliteit en zoetwaterbeschikbaarheid onderliggende voorwaarden zijn voor deze brede welvaart. Tegelijkertijd is deze positie niet vanzelfsprekend. De regio scoort goed op leefkwaliteit, maar minder op economische dynamiek. De brede welvaart rust deels op externe inkomensstromen, vooral via pendel naar Rotterdam en het haven-industrieel complex. Daardoor is de regio aantrekkelijk om te wonen, maar minder sterk als zelfstandige economische regio.

Per gemeente verschilt de invulling:

- Gemeente Goeree-Overflakkee: sterke eilandidentiteit, sociale cohesie, landbouw, energie en recreatie; tegelijk kwetsbaar door afstand, beperkte voorzieningen en afhankelijkheid van externe verbindingen.
- Gemeente Hoeksche Waard: sterke leefkwaliteit, landbouw en sociale cohesie; economisch minder robuust en kwetsbaar door voorzieningen- en bereikbaarheidsdruk.
- Gemeente Nissewaard: meer stedelijke problematiek, maar ook belangrijke arbeidsmarkt- en woonfunctie voor de regio; economische verbetering wordt sterker verbonden met woningbouw, voorzieningen en arbeidspotentieel.
- Gemeente Voorne aan Zee: hoge brede welvaart, sterk verbonden met het haven-industrieel complex via pendel; zoekt naar een duidelijker economisch profiel.
- Waterschap benadrukt dat brede welvaart zonder waterveiligheid, voldoende zoetwater en robuuste infrastructuur niet houdbaar is.

Welke economische en demografische ontwikkelingen beïnvloeden deze positie?

In de interviews komen vijf ontwikkelingen naar voren.

1. Externe economische afhankelijkheid.

De regio is sterk verweven met Rotterdam, de haven en omliggende stedelijke economieën. Vooral Voorne aan Zee en Nissewaard leveren veel arbeidskracht aan het haven-industrieel complex. Hoeksche Waard en Goeree-Overflakkee zijn meer perifere woon- en leefregio's, maar eveneens afhankelijk van externe werkgelegenheid en bereikbaarheid. Deze afhankelijkheid is een kracht, omdat zij inkomen en werkgelegenheid oplevert, maar ook een kwetsbaarheid. Transitie in de haven, verduurzaming, afbouw van traditionele industrie en veranderende arbeidsvraag kunnen direct doorwerken in de regionale welvaart.

2. Vergrijzing en jongerenuitstroom.

Alle interviews benoemen vergrijzing en het vertrek van jongeren. Jongeren trekken voor hoger onderwijs, werk en stedelijke voorzieningen naar Rotterdam, Den Haag of elders. Daardoor ontstaat druk op de arbeidsmarkt, onderwijsaanbod, voorzieningen en verenigingsleven. De vraag is niet alleen hoe ouderen goed kunnen blijven wonen, maar vooral hoe de regio aantrekkelijk blijft voor de volgende generatie.

3. Druk op voorzieningen.

In kleinere kernen staan winkels, zorg, onderwijs, horeca en ontmoetingsplekken onder druk. Dit raakt direct aan brede welvaart, omdat voorzieningen niet alleen praktisch zijn, maar ook sociale cohesie en gezondheid ondersteunen. Het verdwijnen van een supermarkt, school of ontmoetingsplek tast de leefbaarheid aan.

4. Ruimtelijke druk en behoud van landschap.

Alle geïnterviewde partijen zien ruimte als schaarse factor. Woningbouw, landbouw, natuur, recreatie, energie, infrastructuur en bedrijvigheid concurreren om dezelfde ruimte. Tegelijkertijd is juist het open landschap een kernkwaliteit van de regio. Er is brede terughoudendheid ten opzichte van grootschalige logistiek, datacenters en de daarmee samenhangende verrommeling van het landschap.

5. Water, bodem en klimaat.

Het waterschap brengt een additionele laag in die niet door de burgemeesters expliciet benoemd wordt: water als onderlegger van brede welvaart. Zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting, piekbuien, dijkveiligheid en waterkwaliteit bepalen de ruimte voor landbouw, wonen, natuur en economische ontwikkeling.

Welke beleidsrichtingen kunnen brede welvaart versterken?

De interviews wijzen niet op een klassieke groeistrategie, maar op selectieve, kwalitatieve economische ontwikkeling. Economie moet brede welvaart ondersteunen, niet verdringen.

1. Kies voor kwalitatieve economische groei.

De regio moet niet inzetten op groei om de groei, maar op activiteiten die bijdragen aan werk, voorzieningen, innovatie en leefkwaliteit. Dat betekent geen grootschalige logistiek met weinig lokale meerwaarde, geen datacenters of ruimte-intensieve functies met beperkte

werkgelegenheid, maar wel bedrijvigheid die past bij landschap, arbeidsmarkt en regionale identiteit.

2. Ontwikkel regionale economische ketens.

De grootste kansen liggen niet in losse sectoren, maar in ketens die gemeenten verbinden, waarbij niet per definitie alle gemeenten in dezelfde keten opereren:

- Agri-food en voedselzekerheid: Hoeksche Waard en Goeree-Overflakkee als landbouw- en innovatieregio's;
- Haven-industrieel complex en distributie: koppeling met Voorne aan Zee, Nissewaard en de Rotterdamse haven;
- Energie en circulariteit: Goeree-Overflakkee als proeftuin, met opschaling richting Voorne en haven;
- Toerisme en recreatie: rust, ruimte, kust en landschap in de niet tot matig stedelijke gebieden in de Delta.

Een opkomend thema in meerdere interviews betreft de mogelijke rol van defensie en strategische logistiek. De combinatie van logistieke kennis, maritieme bedrijvigheid, nabijheid van de Rotterdamse haven en beschikbare ruimte maakt delen van de Zuid-Hollandse Delta potentieel interessant voor defensie-gerelateerde activiteiten. Dit wordt gezien als onderdeel van bredere transitities rond logistiek, energie, maritieme innovatie en strategische autonomie. Tegelijkertijd benadrukken bestuurders dat dergelijke ontwikkelingen moeten passen binnen de landschappelijke kwaliteit en leefomgeving van de regio.

3. Investeer in menselijk kapitaal.

Een gezamenlijke arbeidsmarkt- en onderwijsstrategie is cruciaal. De regio heeft mbo-talent, praktisch vakmanschap, logistieke kennis en landbouwkennis, maar onvoldoende samenhang tussen onderwijs, bedrijfsleven en regionale ambities. Een gezamenlijk gedragen regionale campus- of leerwerkstrategie rond logistiek, maritiem, agri-tech, zorg en/of energie kan jongeren binden en nieuwe bedrijvigheid ondersteunen.

4. Versterk de woonfunctie, maar niet zonder economie.

Woningbouw is belangrijk, zeker voor jongeren, gezinnen en werknemers in de havenregio. Maar woningbouw zonder economisch perspectief versterkt vooral de slaapgemeentefunctie. De regio moet daarom wonen koppelen aan werk, voorzieningen en mobiliteit.

5. Beschouw leefomgeving als economische kracht.

Rust, ruimte, landschap en sociale cohesie zijn geen rem op ontwikkeling, maar onderdeel van het vestigingsklimaat. De regio kan zich sterker positioneren als aantrekkelijk woon- en leefgebied voor werknemers, gezinnen, ondernemers en recreanten, mits de landschappelijke kwaliteit behouden blijft.

6. Maak water en bodem sturend.

Economische ontwikkeling moet volgens het waterschap passen binnen waterveiligheid, zoetwaterbeschikbaarheid en bodemkwaliteit. Dit geldt vooral voor landbouw, woningbouw, natuurontwikkeling en recreatie. Zonder deze randvoorwaarde wordt economische ontwikkeling op lange termijn kwetsbaar.

Hoe kan samenwerking verder worden versterkt? Waarover zijn burgemeesters en waterschap het eens?
De belangrijkste conclusie is dat samenwerking nodig is, maar dat zij niet moet beginnen met structuur. Er is brede overeenstemming over vijf punten.

1. De regio moet zich sterker gezamenlijk profileren.
Alle partijen zien dat de Zuid-Hollandse Delta onvoldoende zichtbaar is richting provincie, Rijk en Europa. De regio heeft kwaliteiten, maar vertelt haar verhaal nog onvoldoende. Een gezamenlijke propositie kan zijn.
2. Samenwerking is nodig voor schaal en invloed.
Individuele gemeenten zijn te klein om grote opgaven alleen op te lossen. Dat geldt voor bereikbaarheid, arbeidsmarkt, voorzieningen, economische profilering, water en lobby richting hogere overheden.
3. De regiodeals hebben geholpen, maar is onvoldoende als structurele basis.
De regiodeals hebben projecten en samenwerking gestimuleerd, maar samenwerking blijft te projectmatig. De vraag is wat daarna komt: een gedeelde langetermijnagenda is nodig.
4. Brede welvaart vraagt om selectieve economische ontwikkeling.
Geen enkele partij pleit voor ongerichte groei. Er is brede steun voor kwaliteit, landschap, leefbaarheid en toekomstbestendigheid als randvoorwaarden.
5. Bereikbaarheid is cruciaal.
Voor alle gemeenten en het waterschap is bereikbaarheid een sleutelthema. Het gaat niet alleen om economie, maar ook om voorzieningen, veiligheid, crisisbeheersing en leefbaarheid.

Waar verschillen de partijen van mening of accent?

De interviews laten zien dat de verschillen tussen partijen vooral betrekking hebben op:

1. Tempo en vorm van samenwerking
2. Economische profilering

Tegelijkertijd zijn deze verschillen grotendeels complementair. Waar Nissewaard sterker inzet op stedelijke functies, arbeidsmarkt en voorzieningen, leggen Hoeksche Waard en Goeree-Overflakkee meer nadruk op landbouw, landschap en duurzaamheid. Voorne aan Zee positioneert zich daar tussenin als schakel tussen haven, logistiek, recreatie en wonen.

1. Tempo en vorm van samenwerking

- Goeree-Overflakkee en Hoeksche Waard lijken sterker behoefte te hebben aan bundeling en gezamenlijke profilering.
- Nissewaard is terughoudender over nieuwe structuren en benadrukt: eerst inhoud, dan vorm.
- Voorne aan Zee zoekt vooral naar een scherper economisch profiel en ziet kansen in een triple-helixachtige aanpak.
- Waterschap kijkt minder bestuurlijk-institutioneel en meer vanuit systeemcondities: water, bodem en veiligheid.

Nissewaard kijkt sterker naar bestaande verbanden, zoals MRDH/NWDA, en waarschuwt tegen nieuwe institutionele discussies. Andere gemeenten ervaren juist dat bestaande structuren de Zuid-Hollandse Delta onvoldoende zichtbaar maken.

2. Economische profilering

Goeree-Overflakkee legt sterker dan de andere gemeenten de nadruk op innovatie en transitie. In de interviews wordt de gemeente gepositioneerd als plek voor energietransitie en proeftuin. De combinatie van ruimte, landbouw, energieprojecten en een sterke gemeenschapszin wordt gezien als onderscheidende kracht. Tegelijkertijd benadrukt Goeree-Overflakkee het belang van behoud van identiteit, landschap en leefkwaliteit. De gemeente ziet zichzelf nadrukkelijk niet als verlengstuk van de Randstad, maar als een regio met een eigen profiel en ontwikkelrichting.

Hoeksche Waard legt in de interviews sterk de nadruk op brede welvaart, sociale cohesie en landschappelijke kwaliteit. Economische ontwikkeling wordt nadrukkelijk niet gezien als doel op zich, maar als ondersteunend aan leefkwaliteit en voorzieningen. De gemeente ziet kansen in hoogwaardige landbouw. Voedselproductie, agri-tech, circulaire economie en kleinschalige innovatieve bedrijvigheid.

Nissewaard legt in het interview relatief sterk de nadruk op de rol van de gemeente als stedelijke woon- en arbeidsmarktgemeente binnen de invloedssfeer van Rotterdam en de haven. Economische ontwikkeling wordt hier vooral gekoppeld aan arbeidsmarkt, woningbouw en bereikbaarheid. De gemeente benadrukt het belang van economische ontwikkeling om voorzieningen en leefbaarheid op peil te houden en ziet de nabijheid van Rotterdam nadrukkelijk als kans.

Voorne aan Zee positioneert zich sterk vanuit de verbinding met het haven-industrieel complex. De gemeente benadrukt dat een groot deel van de beroepsbevolking werkt in de Rotterdamse haven en dat logistieke kennis en vakmanschap belangrijke regionale kwaliteiten zijn. Tegelijkertijd wil Voorne aan Zee niet zelf een zware haven- of industrieregio worden. Grootschalige logistiek en datacenters worden expliciet afgewezen. Voorne aan Zee zoekt daarmee naar een economisch profiel waarin havenverbinding, leefkwaliteit en landschap met elkaar in balans blijven.

Synthese: wat is het gezamenlijke handelingsperspectief?

De Zuid-Hollandse Delta moet niet proberen één uniforme economische regio te worden. De kracht van de regio zit juist in de combinatie van verschillende functies, kwaliteiten en ontwikkellogica's. De interviews laten zien dat de regio zich eerder ontwikkelt als een complementair ecosysteem dan als één homogeen economisch gebied. Gemeenten vervullen verschillende rollen, maar zijn tegelijkertijd sterk met elkaar verbonden via arbeidsmarkt, logistiek, landbouw, voorzieningen en leefomgeving.

Voor verdere ontwikkeling kan de regio zich organiseren rond een aantal overlappende regionale ontwikkelagenda's. Daarbij ontstaan verbindingen tussen voedselproductie, haven en logistiek, energie en circulariteit, en de sociale agenda rond onderwijs, arbeidsmarkt en demografie. Deze agenda's zijn niet strikt geografisch afgebakend, maar overlappen elkaar en versterken elkaar.

Op basis van de interviews kunnen vijf mogelijke gezamenlijke agenda's worden onderscheiden.

- Voedsel, landbouw en zoetwater

Een eerste gezamenlijke agenda betreft de ontwikkeling van de Zuid-Hollandse Delta als innovatieve voedsel- en landbouwdelta. Vooral Hoeksche Waard en Goeree-Overflakkee positioneren zich sterk rond landbouw, voedselzekerheid en agrarische innovatie, maar deze agenda heeft betekenis voor de gehele

regio. Deze agenda gaat verder dan traditionele landbouw en ook betrekking heeft op bijvoorbeeld agrarische innovatie, verduurzaming van productie en robotisering en technologische toepassingen. Daarnaast benadrukt de interview met het waterschap dat waterbeschikbaarheid, waterkwaliteit en bescherming tegen verzilting harde randvoorwaarden vormen voor deze ontwikkelrichting. Zoetwater vormt daarmee niet alleen een ecologisch thema, maar ook een economische randvoorwaarde voor de toekomst van de regio.

- Arbeidsmarkt, wonen, onderwijs en jongeren

Een tweede gezamenlijke agenda betreft de relatie tussen onderwijs, arbeidsmarkt, wonen en demografische ontwikkeling. In vrijwel alle interviews komen jongerenuitstroom, vergrijzing, mismatch tussen onderwijs en arbeidsmarkt en druk op voorzieningen nadrukkelijk naar voren. Vooral Nissewaard en Voorne aan Zee benadrukken het belang van vakmanschap, logistieke opleidingen en aansluiting op de haven- en technieksector. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat brede welvaart alleen houdbaar blijft wanneer jongeren voldoende perspectief hebben op werk in de Delta, woningen, voorzieningen en sociale binding met de regio. Deze agenda vraagt daarom om een gezamenlijke regionale strategie rond menselijke kapitaal, onderwijs en woonkwaliteit.

- Bereikbaarheid, havenverbindingen en crisisbestendigheid

Een derde gezamenlijke agenda betreft bereikbaarheid, logistiek en verbindingen met de Rotterdamse economie. Een gedeeld narratief laat een ontwikkelzone zien rond haven-industrieel complex, logistiek, industrie en defensie. Met name Voorne aan Zee en Nissewaard zien sterke kansen in logistieke kennis, havenverbindingen, techniek en maritieme bedrijvigheid. Tegelijkertijd benadrukken alle gemeenten en het waterschap dat de eilandstructuur de regio kwetsbaar maakt. Bereikbaarheid wordt daardoor niet alleen gezien als economische randvoorwaarde, maar ook als essentieel voor voorzieningen, veiligheid en crisisbeheersing. Dit vraagt om een gezamenlijke lobby rond infrastructuur.

- Energie, duurzaamheid en circulaire innovatie

Een vierde gezamenlijke agenda betreft energie, duurzaamheid en circulaire innovatie. Vooral Goeree-Overflakkee en delen van Voorne aan Zee positioneren zich nadrukkelijk rond de energietransitie en verduurzaming van economie en industrie. Goeree-Overflakkee wordt daarbij expliciet gezien als een gebied met ruimte voor experiment en innovatie, onder meer vanwege de combinatie van ruimte, landbouw, energieprojecten en sterke lokale betrokkenheid. Ook Voorne aan Zee ziet kansen om sterker aan te sluiten op de verduurzaming van de Rotterdamse haven en de ontwikkeling van circulaire industriële ketens. Tegelijkertijd benadrukken bestuurders dat deze ontwikkelingen moeten passen binnen de schaal en identiteit van de regio. De energietransitie wordt niet gezien als een doel op zich, maar als onderdeel van een bredere strategie gericht op toekomstbestendigheid, economische weerbaarheid en verduurzaming van bestaande economische sterktes.

- Leefkwaliteit, landschap en toerisme

Een vijfde gezamenlijke agenda betreft leefkwaliteit, landschap en toerisme. In alle interviews worden rust, ruimte, natuur, kust, sociale cohesie en dorps identiteit genoemd als kernkwaliteiten van de Zuid-Hollandse Delta. Deze kwaliteiten worden niet alleen gezien als onderdeel van brede welvaart, maar ook

als economische kracht van de regio in de zin dat het toerisme kan aantrekken. Daarbij wordt expliciet afstand genomen van grootschalig massatoerisme of ruimtelijke ontwikkelingen die leiden tot verrommeling van landschap en leefomgeving. In meerdere interviews wordt genoemd dat de regio geen “Belgische kust” of “nieuw Renesse” wil worden. Kansen worden met name gezien in recreatie gekoppeld aan natuur en landschap, zoals fiets- en wandelrecreatie.

Gesprekspartners in de interviews waren:

- Ada Grootenboer (Burgemeester Goeree-Overflakkee)
- Anne-Marie Kraak-Brouwer (Regiobureau Zuid-Hollandse Delta)
- Cor Lamers (Burgemeester Nisseward)
- Gerard Leggedoor (Strategisch adviseur Hoeksche Waard)
- Frank van Oorschot (Heemraad Waterschap Hollandse Delta)
- Arno Scheepers (Burgemeester Voorne aan Zee)
- Heleen Vlietland (Strateeg Waterschap Hollandse Delta)
- Aad van der Werf (Regiobureau Zuid-Hollandse Delta)
- Yvonne Wildschut (Strategisch adviseur Voorne aan Zee)
- Marian Witte (Burgemeester Hoeksche Waard)

Bijlage 2: Pendelmatrix Zuid-Holland naar deelregio, x1000, 2019

	Zuid-Hollandse Delta	Aggl. Den Haag	Delft en omgeving	Rijnmond	Overig Zuid-Holland	Noord-Holland	Utrecht	Noord-Brabant	Zeeland	Overig Nederland	Totaal wonen
Zuid-Hollandse Delta	59	6	3	53	8	3	5	4	2	0	143
Aggl. Den Haag	2	227	28	32	29	26	28	5	0	6	382
Delft en omgeving	1	25	59	13	5	4	6	2	0	0	116
Rijnmond	13	43	22	323	47	18	23	14	4	7	513
Overig Zuid-Holland	3	45	7	64	341	55	49	11	0	4	579
Noord-Holland	0	16	3	13	17	1.210	59	15	0	34	1.368
Utrecht	1	11	2	11	19	104	457	13	1	51	669
Noord-Brabant	3	11	2	40	16	16	21	1.070	16	55	1.249
Zeeland	4	6	0	11	2	2	1	12	135	0	172
Overig Nederland	0	7	0	18	4	87	89	119	0	2.744	3.069
Totaal werken	84	397	128	579	487	1.524	736	1.265	157	2.901	8.259